

Ростислав Сегеда
(м. Київ)

Особливості створення Києво-Могилянської колегії

Однією з центральних подій в історії Києва чи навіть всіх українських земель першої половини XVII ст. стало утворення Києво-Могилянської колегії (згодом — академії). На сьогоднішній день опубліковані всі можливі документи, що стосуються цього акту, але це не означає, що серед істориків існує усталений погляд на цю подію. Навпаки, їх погляди інколи різняться до полярних. Ми, у свою чергу, висловлюємо власні міркування щодо причин об'єднання шкіл і утворення Києво-Могилянської колегії. Перед тим коротко нагадаємо перебіг подій, що передували злиттю шкіл і є загальновідомими в історіографії.

У 1615 р. була створена Київська Братська школа, заснована багатою киянкою Гальшкою Гулевичівною¹. Край її монополістичному існуванню поклала енергійна діяльність архімандрита Києво-Печерського монастиря Петра Могили. Бачачи значні недоліки в роботі Братської школи, яка за рівнем знань поступалася відповідним навчальним закладам Речі Посполитої, Петро Могила прагнув відкрити власну школу. Про ці наміри дізнався митрополит І. Борецький, який у своєму заповіті від 1 березня 1631 р. забороняв створювати школи в будь-яких місцях Києва, крім Київського Братського монастиря². Але це не зупинило архімандрита, і 1 вересня 1631 р. в Києво-Печерському монастирі було відкрито школу, перед тим виселивши ченців Троїцького шпитального монастиря з одного з приміщень³. Але це не сподобалося керівникам Київського братства, які почали вимагати об'єднання шкіл вже 30 грудня 1631 р.⁴, а 5 січня 1632 р. цього вимагає митрополит Ісаїя Копинський⁵. 17 березня 1632 р. гетьман запорозького козацтва написав листа, в якому умовляв Могилу об'єднати школи. Могила погодився, але внаслідок моровиці та кінця навчального року об'єднання переноситься на осінь 1632 р. І першого вересня 1632 р. починає функціонувати об'єднана школа.

Ці загальновизнані факти трактувались кількома поколіннями дослідників в той чи інший спосіб.

Один з перших дослідників Києва М. Берлінський пише: «скором, погодившись на прохання благочестивої шляхти Київського воеводства і всієї Києвобратської громади. А зі згоди тодішнього гетьмана Івана Петаржицького, наприкінці того ж року П. Могила перевів нову школу в Києвобратський монастир»⁶. Інший дослідник XIX ст. В. І. Аскоченський у своїй книзі «Київ с древнейшим его училищем Академиею» зауважує, що хвилювання керівників Братської школи було спричинено тим, що школа

втрачала одного з найголовніших своїх протекторів в сані Печерського архімандрита⁷. Крім того, ходити школярам до нової школи крізь ліси і гори було не дуже зручно⁸. Як далі пише Асоченський, «П. Могила легко и беспрекословно согласился исполнить желание усердных киевлян»⁹.

Більш ґрунтовний дослідник життя і діяльності П. Могили С. Т. Голубев у своїй солідній монографії більш реалістично, на наш погляд, оцінює створення школи. Він стверджує, що повернувшись зі Львова після смерті І. Борецького, печерський архімандрит сподівався бути обраним митрополитом, але ним став І. Копинський. Тоді, спираючись на підтримку козацтва і полишивши обіцянку не фундувати шкіл, Могила береться до справи. Але потім злякавшись погроз гетьмана І. Петаржицького (сакраментальна фраза С. Косова про те, що викладачами Лаврської школи хотіли годувати дніпровських осетрів), нарешті погоджується на об'єднання шкіл, виговоривши собі поступки та ініціативу¹⁰. Інший автор, що торкався цієї проблеми, Ф. Тітов зазначає: «Незадоволення київської духовної і світської громади було такими сильними і погрозливими, що навіть така рішуча людина, як Петро Могила повинен був рахуватися з ними і при першій можливості піти на поступки. Вихід з такої складної ситуації був в тому, щоб визнати за можливе на певних, визначених умовах об'єднати Братську і Лаврську школи разом»¹¹. Далі Тітов аналізує умови об'єднання шкіл, які були запропоновані І. Копинським.

Подальші дослідження цієї проблеми відбувалися вже в радянський час. Є. Н. Мединський, називаючи П. Могила типовим феодалом, «честолюбним і владним», доходить до висновку, що саме Київське братство наполягло на злитті шкіл і саме воно дозволило П. Могилі вважатися старшим братчиком та наполягло на виведенні школи з території Києво-Печерського монастиря; саме братська школа мала стосунки з Москвою, отримуючи грамоти від тамтешніх царів¹². Ці вже надто тенденційні погляди були переглянуті пізнішими дослідниками. Зокрема, З. І. Хижняк у своїй монографії припускає, що «очевидно кияни і козаки досить рішуче відстоювали свою вимогу і Могила змушений був нарешті дати згоду на об'єднання шкіл»¹³. Вона високо оцінює діяльність П. Могили — високоосвіченої людини і гуманіста¹⁴. А О. М. Дзюба, погоджуючись з тим, що П. Могила змушений був піти на поступки, зауважувала, що саме злиття цих двох шкіл і є моментом виникнення школи вищого типу — Київського колегіуму¹⁵.

Таким чином, в історіографії встановився погляд, що характеризував утворення Києво-Могилянської колегії як певний компроміс між П. Могилою та київським братством, духовенством та шляхтою, а кожен дослідник просто намагався довести вирішальну роль того чи іншого суб'єкта.

На наш погляд, проблема утворення колегії розглядається без урахування кількох моментів, які грали надзвичайно важливу роль, але чомусь ігноруються дослідниками. По-перше, мало звертається уваги на непересічну особистість П. Могили, а точніше на його карколомну духовну

кар'єру (про це відомо, але чомусь не враховується при вивченні саме цього питання), виглядає дуже Логічно, що енергійний вихованець покійного гетьмана Станіслава Жолкевського, що став у 31 рік архимандритом найпотужнішого православного монастиря не замкнувся у стінах Печерської обителі, а волів посісти найвищу церковну посаду — митрополита. Однак, П. Могила прагнув досягти цього не таким шляхом, як Іов Борецький, який не був визнаний центральною владою. Перед архимандритом стояло завдання очолити православну церкву легітимно, маючи вплив не лише в Києві та козацькому Подніпров'ї, а й у всій Речі Посполитій.

По-друге, розглядаючи події, що відбувалися в 1631—1632 рр., дослідники обмежуються лише невеликою територією Києва, у кращому разі — Наддніпрянської України, або задовольняються проведенням аналогій з окремими містами чи навчальними закладами. Переважна більшість авторів, можливо з патріотичних міркувань, не загострює уваги на тому, що Київ був складовою частиною Речі Посполитої. Місто було повноправним суб'єктом політичного життя держави і на нього впливали процеси, що відбувалися у Варшаві чи Кракові.

По-третє, автори, що працювали над цією проблемою, також дещо схематично розглядають ті суперечності, що мали місце в середовищі різних соціальних груп населення, які наполягали на об'єднанні шкіл, наприклад між міщанством та козацтвом. Ми спробуємо дати більш насичену інтерпретацію подій, що відбувалися в Києві протягом 1631—1632 рр.

Відстеження подій слід починати від 31 березня 1631 р., коли помер митрополит Іов Борецький. Постало питання про обрання нового митрополита. Серед претендентів було двоє найбільш реальних — Ісаїя Копинський та Антоній Мужилівський. За підтримки реєстрового козацтва та московських соборів 20 липня ним було обрано Ісаїю Копинського. В той час він почувався досить впевнено, бо в Києві квартирувало реєстрове козацтво (до 4 тис.)¹⁶. Тому він, повторюючи практику Борецького, який, ставши митрополитом, залишив за собою Михайлівський монастир, 10 грудня за допомогою козаків під проводом Дем'яна Гарбуза захопив цю обитель, де по смерті Борецького був ігуменом прихильним Могилі Філофей Кізаревич¹⁷. Звичайно, такі силові дії козацтва, на яке спирався новообраний митрополит, не могли сподобатись мешканцям Києва.

1 вересня 1631 р. П. Могила відкрив Лаврську школу. А вже наприкінці того самого року він погодився на об'єднання шкіл. В акті від 30 грудня, на наш погляд, є найбільш ключова фраза, яку чомусь всі прочитують побіжно, — «иж его милость отец архимандрита только з особы своей, а не з уряду архимандричного таковым доживотным дозорцею маест быти, яко брат уписный»¹⁸.

Саме цей час серед політичної еліти починають активно ширитися чутки про безнадійний стан 65-річного короля Сигізмунда III Вази, який правив Річчю Посполитою з 1587 р., та про вибори нового короля¹⁹. Моги-

ла, який мав багато родичів та знайомих серед найвищої польсько-литовсько-української знаті, не міг не знати про всі ці розмови. Смерть, яку так жваво обговорювали, несла по собі палкі суперечки на повітових сеймиках та елекційному сеймі щодо кандидатури нового короля. Такою ситуацією було гріх не скористатись. П. Могилі був притаманний глибокий і гострий розум. Він адекватно оцінював ситуацію, що склалася в державі та хотів використати її у своїх інтересах з найбільшою вигодою. Отже, перед Печерським архімандритом відкривалися перспективи підтримати на елекційному сеймі кандидатуру одного з претендентів на королівський трон, а потім дістати привілеї від вдячного монарха. Тим більше, що в серпні 1631 р. в Києві були агенти головного суперника королеви Владислава Густава Адольфа, з'ясовуючи ситуацію²⁰. Це було досить небезпечно, бо на українських землях до Владислава відчувалася явна симпатія, а зігравши так несподівано (мається на увазі зміна фаворита на королівський трон), можна було потім більше вимагати від Владислава. Разом з тим, у середовищі тих, хто наполягав на об'єднанні шкіл, не було єдності, оскільки між козацтвом та «обивателями воеводства Київського» симпатій було мало, особливо після акції Д. Гарбуза. А з іншого боку, захист православ'я з боку легітимного митрополита був більш до вподоби рядовій православній шляхті, ніж постійна конфронтація між центральним урядом та козацтвом. Вірогідно, це розумів і Могила.

У фразі про «дозорцу» не по сану, а дожиттєво, яка цитувалась вище, і полягає суть політики, яку проводив Печерський архімандрит. Він пішов на суттєві поступки в об'єднанні шкіл, виграючи стратегічно, бо забезпечував прихильність шляхти до себе на майбутньому сеймі. А те, що він залишався опікуном дожиттєво, потім дозволить йому, як митрополиту, повністю керувати школою. Дійсно, відмовившись від Лаврської школи, Могила вгамував козацтво, шляхту і міщанство.

30 квітня 1632 р., не витримавши чергового інсульту, помер Сигізмунд III. Могила проводив час перед виборами нового короля на повітових сеймиках, і вже 27 вересня королем став Владислав, а Могила незабаром отримав від нього сан митрополита.

Таким чином, завдяки вірно вирахованій позиції, Могила швидко досяг поставленої мети, а об'єднання двох шкіл було зумовлене не стільки наполяганням козацтва, Копинського чи шляхти, а швидше за все одним з ходів Петра Могилі в його діяльності щодо отримання сану київського митрополита.

¹ Памятники, изданные временной комиссией для разбора древних актов. — К., 1898. — Т.2. — № 1. — С. 385—390.

² Там само. — № 8. — С. 407.

³ Хижняк З. І. Києво-Могилянська академія. — К., 1981. — С. 39—40.

- ⁴ Памятники... — № 10. — С. 412—414.
- ⁵ Там само. — № 11. — С. 415—417.
- ⁶ Берлинський М. Ф. Історія міста Києва. — К., 1991. — С. 109.
- ⁷ Аскоченский В. И. Киев с древнейшим его училищем Академиею. — К., 1857. — С. 111.
- ⁸ Там само. — С. 114.
- ⁹ Там само. — С. 115.
- ¹⁰ Голубев С. Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. — К., 1883. — Т. 1. — С. 430—445.
- ¹¹ Тітов Ф. Стара вища освіта в Київській Україні. — К., 1924. — С. 89.
- ¹² Медынский Е. Н. Братские школы Украины и Белоруссии в XVI—XVII в.в. и их роль в воссоединении Украины с Россией. — М., 1954. — С. 101—102.
- ¹³ Хижняк З. І. Вказ. праця. — С. 43.
- ¹⁴ Там само.
- ¹⁵ Дзюба Е. Н. Просвещение на Украине и его роль в укреплении связей украинского народа с русским и белорусским. Вторая половина XVI — первая половина XVII в.в. — К., 1986. — С. 69.
- ¹⁶ Голобуцький В. Запорозьке козацтво. — К., 1994. — С. 286.
- ¹⁷ Голубев С. Т. Указ. соч. — Т. 2. — С. 14.
- ¹⁸ Памятники... — № 10. — С. 418.
- ¹⁹ Там само. — № 9. — С. 409.
- ²⁰ Serydka J. Rzeczpospolita w ostatnich latach panowania Zygmunta III (1629—1632). — Opole, 1978. — S. 198—199.
- ²¹ Жукович П. Н. Последний сейм в царствование Сигизмунда III // Христианское чтение. — 1912. — № 5. — С. 174.

* * *

Руслан Левінець

(м. Київ)

Дослідження В. Я. Шульгіним стану освіти в Україні на зламі XVIII—XIX ст.

Проблеми стану та розвитку освіти Південно-Західного краю, як у XIX ст. називали Україну, чи не найпершим в історичній науці розкрив екстраординарний професор університету Св. Володимира Віталій Якович Шульгін. Історик розглянув освітянські проблеми з кінця XVIII ст. до відкриття в Києві університету Св. Володимира, зокрема, проаналізував стан освіти у Волинській, Подільській, Київській, Чернігівській та Полтавській губерніях¹. Пізніше ця праця була включена як окремий розділ у першу фундаментальну історію університету Св. Володимира². Це дослідження